

Rozdział 22

Ewa Cichowicz

EDUKACJA FINANSOWA JAKO KLUCZOWA METODA WALKI Z WYKLUCZENIEM FINANSOWYM

Wstęp

Wykluczenie finansowe powszechnie uznawane jest za poważny, wielowymiarowy problem o charakterze społeczno-ekonomicznym, w tym – za jedną z przyczyn pozbawienia jednostki pełnego uczestnictwa w społeczeństwie oraz za przejaw nierówności społecznych⁵⁷⁴. Jego negatywne konsekwencje widoczne są nie tylko w obszarze finansowym.

Nie jest ono przy tym tożsame z wykluczeniem społecznym. Oba rodzaje wykluczenia są ze sobą ściśle związane (zależność ta może mieć charakter dwukierunkowy), jednak wydaje się, że pojęcie wykluczenia społecznego jest terminem bardziej pojemnym i oznacza niezdolność jednostek do uczestniczenia w ważnych aspektach życia społecznego z uwagi na ograniczenie możliwości i dostępu do zasobów o różnym charakterze⁵⁷⁵. Zgodnie zaś z ogólną definicją wykluczenie finansowe stanowi proces, który w przypadku grup społecznych lub wybranych osób powoduje utrudnienia w ich dostępie do rynku finansowego lub w korzystaniu z produktów i usług finansowych⁵⁷⁶. Jego źródła może być wiele. Wśród nich warto wskazać niski poziom dochodów, niski poziom wykształcenia, zamieszkiwanie na terenach wiejskich lub w małych miastach, starszy wiek, brak dostępu / brak umiejętności obsługi internetu lub urządzeń mobilnych, obawa

⁵⁷⁴ A. Warchlewska, *Wokół istoty wykluczenia finansowego. Ujęcie przeglądowe*. *Finanse i prawo finansowe* 2020, vol. 1(25), s. 123–140; S. Smyczek, J. Matysiewicz, *Financial exclusion as barrier to socio-economic development of the Baltic Sea Region*. *Journal of Economics & Management* 2014, vol. 15, s. 79–104; M. Solarz, *Wykluczenie finansowe jako nowy przejaw nierówności społecznych*. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Nauki o Finansach* 2011, 2(7) nr 186, s. 76–89.

⁵⁷⁵ J. Buko, *Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu jako element wspierania spójności społecznej*. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 2011, nr 18, s. 268–278.

⁵⁷⁶ A. Leyshon, N. Thrift, *Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States*. *Transactions of the Institute of British Geographers* 1995, 20(3), s. 312–341; L. Anderloni, B. Bayot, P. Błądowski, M. Iwanicz-Drozdowska, E. Kempson, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, European Commission 2008, <https://www.fi-compass.eu/sites/default/files/publications/financial-services-provision-and-prevention-of-financial-exclusion.pdf> dostęp: 10.02.2022.

przed nowoczesnymi technologiami, brak zaufania do instytucji finansowych, czy brak umiejętności zarządzania środkami finansowymi⁵⁷⁷. Niemniej jednak, pozostawanie wykluczonym (podobnie jak w przypadku wykluczenia społecznego) przyczynia się do wystąpienia trudności w normalnym funkcjonowaniu w społeczeństwie i prowadzić może do braku zaspokojenia potrzeb w gospodarstwach domowych, ale każdorazowo jest związane z nieprawidłowymi i niekorzystnymi zjawiskami oraz procesami mającymi miejsce w systemie finansowym.

Kolejną ważną kwestią jest także rozróżnienie wykluczenia finansowego od wykluczenia cyfrowego, które paradoksalnie zarazem są ze sobą silnie powiązane. Wykluczenie cyfrowe z jednej strony oznacza brak dostępu do nowoczesnych technologii, w tym – internetu (w szczególności z powodu problemów o charakterze infrastrukturalnym, ale także z tytułu nieposiadania odpowiedniego sprzętu czy braku dostępu do sieci teletechnicznej), z drugiej zaś – niekorzystanie z internetu (zwłaszcza z powodów psychologicznych – np. obaw przed korzystaniem, ale i braku odpowiedniej wiedzy i umiejętności)⁵⁷⁸. Z kolei rozwój technologiczny, upowszechnienie się internetu, ale ostatnio również pandemia COVID-19 przyczyniły się do przeniesienia wielu obszarów życia społeczno-ekonomicznego do przestrzeni cyfrowej. Trend ten dotyczy także bankowości, czy szerzej – finansów. Coraz więcej produktów i usług finansowych opartych jest na nowoczesnych technologiach i bazuje na transferze danych poprzez wykorzystywanie internetu. W związku z tym wykluczenie cyfrowe (przybierając wtedy przeważnie postać swoistego samowykluczenia) może prowadzić do wystąpienia wykluczenia finansowego.

Wobec powyższego należy podkreślić, iż istnienie wykluczenia finansowego w danym społeczeństwie stanowi determinantę zachowań gospodarstw domowych na rynku finansowym, czyli oddziałuje na sferę finansów osobistych. Dochodzi bowiem do zakłócenia procesu gospodarowania środkami finansowymi przez gospodarstwa domowe⁵⁷⁹. Osoby wykluczone nie są w stanie optymalnie zarządzać swoim budżetem, a w konsekwencji – osiągnąć z tego powodu satysfakcji ekonomicznej. Trudności we wskazanym obszarze mogą wystąpić w każdej fazie procesu – w szczególności na etapie planowania, organizacji oraz monitorowania. Jednocześnie zachowania finansowe można uznać za konsekwencję uczenia się jednostek, które zachodzi pod wpływem wystąpienia określonego bodźca lub w oparciu o obserwację innych osób. Zależność ta jest istotna w aspekcie doboru metody umożliwiającej włączenie finansowe.

Niezależnie od tego, czy wykluczenie finansowe spowodowane jest działalnością podmiotów sektora finansowego (lub ich zaniechań), czy wynika ono z prze-

⁵⁷⁷ M. Maciejasz-Świątkiewicz, *Wykluczenie finansowe i narzędzia jego ograniczania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 39–55; M. Polasik, A. Huterska, A. Meler, *Wpływ edukacji formalnej na włączenie finansowe w zakresie usług płatniczych*. E-mentor 2018, 1(73), s. 30–40.

⁵⁷⁸ N. Iwaszczuk, A. Jarzęcka, *Porównanie wykluczenia cyfrowo-finansowego w Polsce i w Norwegii*. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 2017, nr 51, s. 204–218.

⁵⁷⁹ B. Świecka, *Współczesne problemy finansów osobistych*. CeDeWu, Warszawa 2014, s. 14.

słanek bezpośrednio związanych z osobami wykluczonymi (lub całymi grupami społecznymi), istnieje konieczność wprowadzania rozwiązań, które będą przeciwdziałały temu problemowi. Ponieważ natomiast za jedne z ważniejszych, o ile nie najważniejszych determinanty wykluczenia finansowego uznaje się świadomość, wiedzę i kompetencje finansowe (a dokładniej – ich niewystarczający poziom) oraz przyjmowane postawy i zachowania wobec finansów, dlatego każdorazowo edukacja finansowa powinna stanowić fundament strategii walki z tym rodzajem wykluczenia.

W związku z tym, podstawowym celem niniejszego tekstu jest określenie szeroko rozumianego miejsca edukacji finansowej w procesie przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu. We wstępie został zarysowany zakres pojęcia wykluczenia finansowego. Z kolei w dalszych częściach (1) przedstawiono wybrane podejścia, które uwzględnia się w odniesieniu do edukacji finansowej, aby zastosowane rozwiązania mogły przynosić pożądane efekty i (2) wskazano, w jaki sposób edukacja finansowa przyczynia się do przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu oraz uzasadniono dlaczego należy ją uznać za ważną metodę w procesie walki z tym wykluczeniem.

1. Wykorzystanie edukacji finansowej do przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu

Ponieważ skala wykluczenia finansowego jest determinowana zarówno czynnikami o charakterze makro-, jak i mikroekonomicznym, dlatego rozwiązania przeciwdziałające temu procesowi także powinny uwzględniać różne perspektywy. Generalizując, można stwierdzić, że do najbardziej istotnych uwarunkowań prowadzących do obniżenia poziomu wykluczenia finansowego zalicza się m.in. stymulowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego kraju, wzrost bogactwa społeczeństwa, stworzenie warunków sprzyjających utrzymaniu stabilności na rynku pracy, a z drugiej strony rozwój rynków finansowych i zapewnienie ochrony konsumentów.

Za podstawową metodę w walce z tym wykluczeniem należy jednak uznać edukację finansową. Jest to złożony proces⁵⁸⁰, w trakcie którego ma miejsce wzrost świadomości finansowej jednostek, które oprócz tego nabywają wiedzę i umiejętności finansowe lub zwiększają ich dotychczasowy poziom. Stwarza on także sprzyjające warunki do wykształcenia i zakorzenienia w długim okresie pozytywnych nawyków finansowych w społeczeństwie oraz powinien wpływać na określone (pożądane) postawy i zachowania finansowe członków gospodarstw domowych.

⁵⁸⁰ I. Kuchciak, M. Świeszczak, K. Świeszczak, M. Marcinkowska, *Edukacja finansowa i inkluzja bankowa w realizacji koncepcji silver economy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 147–161.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że edukacja finansowa powinna mieć charakter ciągły⁵⁸¹. Ma to znaczenie przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, dochodzi wtedy do utrwalania u jednostek treści z zakresu finansów. Poprzez systematyczne wprowadzanie nowych wiadomości (dostosowanych do wieku adresatów), wiedza i umiejętności mogą być cały czas odnawiane i udoskonalane. Po drugie, z uwagi na dynamikę zmian zachodzących na rynku finansowym (w tym również rozwój nowoczesnych technologii, które rewolucjonizują obszar finansów), należy uwzględnić konieczność modyfikowania informacji dostarczanych do odbiorców w procesie edukacji finansowej. Kluczowe jest zatem monitorowanie podejmowanych działań edukacyjnych i aktualizacja sylabusów. Ponadto, zapewnienie ciągłości procesu edukacji przeciwdziała pojawieniu lub nasilaniu się czynników sprzyjających wykluczeniu finansowemu lub bezpośrednio utrudnia jego występowanie, co dodatkowo wzmacnia rolę edukacji finansowej w tym zakresie.

Wydaje się, że rozwiązania z zakresu edukacji finansowej powinny spełniać określone kryteria, dzięki którym podejmowane działania będą mogły charakteryzować się skutecznością i efektywnością na zadowalającym poziomie. Z uwagi na wielowymiarowość problemu, jakim jest wykluczenie finansowe niewłaściwe byłoby przyjęcie uniwersalnego podejścia w ramach przeciwdziałania mu⁵⁸². Należy zatem dostosować działania edukacyjne do szczególnych cech jednostek, takich jak np. momentu w cyklu życia, miejsca, w którym zamieszkują, sytuacji ekonomicznej, w jakiej się znajdują, czy nawet ich zindywidualizowanych potrzeb lub oczekiwań. W związku z tym, jeśli wykluczenie finansowe dotyczy w szczególności wybranych grup społecznych, to edukacja finansowa również powinna być ukierunkowana na te grupy. Dlatego ważnym warunkiem determinującym powodzenie działań edukacyjnych jest dopasowanie konkretnych programów i narzędzi w nich stosowanych do potrzeb i możliwości poszczególnych grup (w tym – w zakresie zrozumiałości językowej). Przykładowo, zwraca tutaj uwagę konieczność zastosowania innego podejścia do dzieci, których umiejętności zrozumienia określonych zagadnień są ograniczone, innego do młodzieży i młodych dorosłych, których otwartość na nowoczesne technologie jest wyjątkowo duża, a innego do seniorów, którzy prezentują bardzo specyficzne podejście nie tylko do finansów, ale i do pracowników instytucji finansowych, a oprócz tego stanowią bardzo zdywersyfikowaną grupę pod względem nastawienia do wykorzystania nowoczesnych technologii.

Warto jeszcze mieć na uwadze jeden aspekt, który może wpłynąć na powodzenie działań edukacyjnych, a często jest pomijany w rozważaniach. Stosowane rozwiązania powinny być oparte na obiektywnym przekazaniu wiedzy, z podkreś-

⁵⁸¹ B. Świecka, *Kompetencje finansowe i edukacja finansowa. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*. Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych 2018, nr 1(27), s. 3–17.

⁵⁸² M. Swacha–Lech, *Wiedza finansowa jako jedna z determinant długoterminowego planowania finansowego*. *Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska. Sectio H. Oeconomia* 2016, vol. 50, nr 4, s. 477–485.

leniem dobrowolności wyboru w zakresie skorzystania z oferty instytucji finansowych. Przykładem mogą tu być niektóre osoby starsze, nie żywiące zaufania do banków i ich pracowników lub seniorzy, którzy obawiają się nowoczesnych technologii i oferty bankowości elektronicznej. Wywieranie presji mającej prowadzić np. do założenia konta internetowego może przynieść odwrotny skutek i doprowadzić do ich samowykluczenia i wzmocnienia negatywnej postawy odnośnie nawiązywania jakichkolwiek relacji z podmiotami rynku finansowego, co będzie się przekładało na wzrost poziomu wykluczenia finansowego w społeczeństwie.

Równie istotny jest kanał, za pośrednictwem którego jest realizowana edukacja finansowa oraz podmioty odpowiedzialne za ten proces. Wyróżnić można edukację formalną, pozaformalną i nieformalną (przez praktykę)⁵⁸³. Przyjęcie nowoczesnego podejścia w odniesieniu do poprawy skuteczności i efektywności działań edukacyjnych wymaga łączenia obu tych form, w taki sposób, aby się wzajemnie przenikały⁵⁸⁴. Głównymi aktorami powinny natomiast być tutaj instytucje publiczne (banki centralne, organy związane rynkiem finansowym, uczelnie wyższe, czy szkoły), ale ważną rolę odgrywają też organizacje pozarządowe, czy same komercyjne instytucje finansowe (banki, zakłady ubezpieczeń, itp.). Dodatkowo, w przypadku niektórych grup osób narażonych na wykluczenie finansowe, które same mogą nie zdawać sobie sprawy z problemu, należy zaangażować instytucje, które mają z nimi bezpośredni kontakt (np. urzędy pracy i ośrodki pomocy społecznej w przypadku osób bezrobotnych czy członków gospodarstw domowych w trudnej sytuacji materialnej). Trzeba przy tym pamiętać, że z jednej strony, dywersyfikacja kanałów realizacji zadań edukacji finansowej jest zjawiskiem pożądanym, ponieważ umożliwia poszerzenie spektrum podejmowanych działań, urozmaica ofertę, bardziej dostosowuje ją do specyficznych potrzeb osób wykluczonych, czy prowadzi do zwiększenia zasięgu i objęcia nią większej liczby osób potrzebujących. Z drugiej – zbyt duże rozdrobnienie może negatywnie wpływać na spójność przekazu, wprowadzać chaos, zaburzać lub nawet uniemożliwiać koordynację podejmowanych inicjatyw, czy utrudniać zachowanie ciągłości procesu.

Niezależnie natomiast od przyjęcia podejścia zakładającego konieczność uczenia się przez całe życie (ang. *lifelong learning*, LLL), w ramach edukacji finansowej wyróżnia się trzy fazy⁵⁸⁵. W pierwszej z nich ma miejsce przyswojenie podstawowej wiedzy dotyczącej w szczególności produktów i usług oferowanych na rynku finansowym oraz poznanie mechanizmów zachodzących na tym rynku. W drugiej – dochodzi do zdobycia umiejętności umożliwiających przełożenie posiadanej już wiedzy na praktykę. W ramach trzeciej fazy kształtuje się natomiast odpowiedzial-

⁵⁸³ B. Frączek, *Edukacja finansowa jako determinanta wzrostu włączenia finansowego. Podejście zintegrowane*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2017, s. 98.

⁵⁸⁴ D. Piotrowski, A.I. Piotrowska, *Skuteczność działań edukacyjnych w obszarze finansów na przykładzie projektu "Finanse dla młodych, czyli jak zarabiać, inwestować i oszczędzać pieniądze w przyszłości"*. E-mentor 2017, 5(72), s. 36–41.

⁵⁸⁵ M. Penczar, *Ocena poziomu edukacji finansowej w Polsce na tle krajów UE. (w) Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*. Red. M. Penczar, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2014, s. 13–16.

ność finansowa, która odzwierciedla gotowość do wykorzystania wiedzy i umiejętności uzyskanych we wcześniejszych etapach. Odnosząc to ujęcie do problemu wykluczenia finansowego, wydaje się, że dopiero przejście przez wszystkie fazy pozwala uznać edukację finansową za skuteczną metodę przeciwdziałania ekskluzji.

Zgodnie z innym podejściem obszar działań z zakresu edukacji finansowej można zwizualizować w postaci czterech kręgów. Pierwszy z kręgów oznacza wiedzę, która pochodzi od organów nadzorczych i regulujących system finansowy, którzy mają zapewnić bezpieczeństwo struktur i uczestników rynku. Drugi krąg odzwierciedla edukację klientów instytucji finansowych, która przyczynia się do lepszej artykulacji potrzeb i, w konsekwencji, lepszemu dopasowaniu do nich oferty. Trzeci krąg uosabia wychowanie obywatelskie, w ramach którego jednostka wie jak funkcjonuje system społeczno-ekonomiczny i jakie relacje zachodzą pomiędzy gospodarstwami domowymi a władzami państwowymi i pozarządowymi podmiotami pożytku publicznego. Czwarty krąg wyznaczany jest przez nawyki finansowe, które ukształtowały się na skutek wychowania w danym środowisku. Kręgi te nawzajem się przecinają, a punkt przecięcia wszystkich wyznacza osiągnięcie godności finansowej, czyli stanu, w którym jednostka ma zdolność do reprodukcji rozszerzonej dzięki dochodom otrzymywanym z pracy zarobkowej, konsumpcja pozostaje na poziomie przynajmniej równym grupie porównawczej i osiągnięte jest poczucie szczęścia⁵⁸⁶. W tym ujęciu można zatem zauważyć, że godność finansowa odpowiada włączeniu finansowemu, czyli ponownie – sprowadza edukację finansową do metody służącej do walki z wykluczeniem finansowym.

2. Znaczenie edukacji finansowej

Funkcjonując w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości, gospodarstwa domowe podejmują znacznie więcej decyzji, które zarazem charakteryzują się większą złożonością⁵⁸⁷. Postępująca cyfryzacja i wzrost znaczenia nowoczesnych technologii dodatkowo przyczyniają się do występowania nowych zjawisk i procesów, ale także obszarów działalności jednostek (przestrzeni wirtualnej). Zmiany demograficzne (w tym – starzenie się społeczeństw i wzrost przeciętnej długości trwania życia) powodują, że pojawia się potrzeba indywidualnego zabezpieczenia finansowego obejmującego okres starości, co oznacza, że gospodarstwa domowe muszą uwzględnić w ramach zarządzania swoimi zasobami także aspekt planowania finansowego w długim horyzoncie czasu. Przeobrażenia obejmują również rynek finansowy, na którym pojawiają się produkty i usługi o wysokim stopniu kompli-

⁵⁸⁶ J.K. Solarz, *Treści i funkcje edukacji finansowej*. (w) *Całościowa edukacja finansowa. Teoria i praktyka*. J.K. Solarz, J. Klepacki, K. Waliszewski, A. Trzaskowska-Dmoch, S. Wojciechowska-Filipek, Społeczna Akademia Nauk, Studia i Monografie nr 82, Łódź-Warszawa 2018, s. 117.

⁵⁸⁷ A. Lusardi, *Financial literacy and the need for financial education: evidence and implications*. *Swiss Journal of Economics and Statistics* 2019, 155:1, s. 1-8.

kacji i zaawansowania koncepcyjnego, a mechanizmy ich dotyczące cechują się obniżoną przejrzystością i stają się niezrozumiałe, co stanowi źródło ryzyka dla przeciętnej osoby, będącej nieprofesjonalnym uczestnikiem rynku. Dodatkowo niejednokrotnie zdarza się, że konsumenci przeceniają swoją wiedzę i nie są w stanie właściwie zweryfikować specyfiki produktu, czy ocenić związanego z nim poziomu bezpieczeństwa. Jednocześnie ludzie są w coraz większym stopniu odpowiedzialni za zarządzanie finansami osobistymi i ponoszą coraz bardziej dotkliwe konsekwencje dokonanych wyborów. Tendencje te, w połączeniu z niskim poziomem świadomości, wiedzy i kompetencji finansowych sprawiają, że edukacja finansowa powinna być priorytetem nie tylko z perspektywy konkretnych gospodarstw domowych, ale także całych państw.

Jednym z podstawowych celów edukacji finansowej jest wzrost stopnia alfabetyzacji finansowej społeczeństwa⁵⁸⁸. Dzięki niej gospodarstwa domowe mają stworzone warunki do rozwoju umiejętności formułowania świadomych opinii i dokonywania racjonalnych wyborów w zakresie gospodarowania środkami finansowymi. Rezygnacja z udziału w procesie pogłębiania świadomości i wiedzy finansowej prowadzi często do obniżenia się standardu konsumpcji, a nawet do obniżenia poziomu ogólnego funkcjonowania w społeczeństwie⁵⁸⁹. Z drugiej strony, korzystanie z edukacji finansowej, przyczynia się to do zwiększenia efektywności zarządzania finansami osobistymi, co zarazem oznacza wzrost skuteczności w obszarze realizacji założonych celów finansowych i niefinansowych. Co więcej, w rezultacie edukacji finansowej możliwa jest zmiana postaw osób wykluczonych i w dłuższym horyzoncie czasu – poprawa ich dobrobytu finansowego, ale także komfortu życia w strukturach społecznych (np. wzrost przekonania o własnej wartości, przerwanie procesu dziedziczenia wykluczenia, poczucie włączenia społecznego).

Do rezultatów edukacji finansowej można zaliczyć zarówno korzyści o charakterze indywidualnym (dostrzegane z poziomu gospodarstw domowych), jak i korzyści z perspektywy całego systemu ekonomiczno-społecznego. Warto przy tym podkreślić, że efekty edukacji finansowej poszczególnych jednostek, zazwyczaj uwidaczniają się także w większej skali – społeczeństwa ogółem⁵⁹⁰.

W przypadku korzyści odnoszonych przez gospodarstwa domowe można wskazać m.in. lepsze zrozumienie produktów i usług finansowych, co sprzyja obniżeniu ponoszonych kosztów i zmniejszeniu podejmowanego ryzyka, a jednocześnie pozwala na skorzystanie z oferty lepiej dopasowanej do potrzeb i oczekiwań. Dochodzi zatem do wyraźnego ograniczenia ryzyka wystąpienia wykluczenia finansowego. Edukacja finansowa jest ważnym elementem zarówno w procesie wyrobienia nawyku oszczędzania, umiejętności świadomego inwestowania, jak

⁵⁸⁸ A. Cwynar, *Alfabetyzm finansowy na świecie i w Polsce*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2021, s. 17–53; 140–180.

⁵⁸⁹ A. Knehans-Olejnik, *Rola edukacji finansowej w racjonalizowaniu zachowań konsumentów*. *Handel wewnętrzny* 2014, 3(350), s. 255–273.

⁵⁹⁰ A. Barembuch, *Edukacja i wiedza finansowa a zarządzanie finansami osobistymi*. *Ekonomiczne Problemy Usług* 2012, nr 96, s. 127–140.

i odpowiedzialnego zaciągania zobowiązań finansowych. Dzięki niej gospodarstwa domowe lepiej radzą sobie z losowymi niekorzystnymi okolicznościami (np. koniecznością poniesienia większych wydatków z powodu nagłego poważnego zachorowania), potrafią lepiej wykorzystać możliwości systemu finansowego (np. zauważając okazje rynkowe) oraz są w stanie częściej uniknąć spirali nadmiernego zadłużenia lub niewypłacalności. Ponadto, edukacja finansowa przyczynia się do poprawy przedsiębiorczości u jednostek, a w konsekwencji – do częstszego zakładania i efektywnego prowadzenia działalności gospodarczej. Można zatem stwierdzić, że realizacja celów edukacji finansowej stwarza warunki do poprawy aktywizacji gospodarstw domowych w obszarze finansów osobistych i procesu zarządzania nimi, co jednocześnie pozwala na przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu oraz (w zależności od okoliczności) warunkuje procesy inkluzywne.

Konsekwencją realizowanej z sukcesem edukacji ekonomicznej w skali całego kraju jest niewątpliwie poprawa stabilności systemu ekonomicznego (w tym zwłaszcza rynku finansowego), a nawet wzrost efektywności mechanizmów rynkowych, co zarazem ma pozytywny wpływ na rozwój ekonomiczny (zgodny z koncepcją rozwoju zrównoważonego). Dodatkowo, do pozytywnych konsekwencji edukacji ekonomicznej należy zaliczyć procesy niwelowania nierówności społecznych oraz zmniejszenie problemu wykluczenia finansowego.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wskazuje, że mimo pewnych wątpliwości, jakie dotyczą skuteczności i efektywności edukacji finansowej⁵⁹¹, należy uznać tę metodę za kluczową w walce z wykluczeniem finansowym. Ważne jest także, aby zagadnienie to rozpatrywać w szerszym kontekście, a mianowicie, że konieczne jest zarówno podejmowanie działań uświadamiających społeczeństwo w zakresie występowania wykluczenia finansowego i zagrożeń z nim związanych, jak i dążenie do pogłębienia świadomości i wiedzy oraz wykształcenia właściwych nawyków, mających na celu zapobieżenie ryzyku wystąpienia tego rodzaju wykluczenia, a przynajmniej zniwelowanie jego skali. Co więcej, jako rezultat odpowiednio przeprowadzonej edukacji finansowej należy uznać poprawę racjonalności decyzji finansowych podejmowanych przez gospodarstwa domowe, co znajduje swoje przełożenie w całym systemie społeczno-ekonomicznym, ponieważ jednostki zarządzają zasobami w sposób bardziej optymalny, co wpływa na wzrost i rozwój gospodarczy, ale też pozytywnie oddziałuje na stabilność systemu finansowego, a dodatko-

⁵⁹¹ L. Mandell, L.S. Klein, *The impact of financial literacy education on subsequent financial behavior*. Journal of Financial Counseling and Planning 2009, 20(1), s. 15–24; L. E. Willis, *The Financial Education Fallacy*. American Economic Review 2011, 101(3), s. 429–434; L. Alsemgeest, *Arguments for and against financial literacy education: where to go from here?* International Journal of Consumer Studies 2015, vol 39, issue 2, s. 155–161.

wo może m.in. dojść do zmniejszenia obciążeń socjalnych państwa (mniej gospodarstw powinno korzystać z transferów socjalnych, ponieważ dzięki zmianom w zarządzaniu finansami osobistymi ma szansę poprawić się ich sytuacja materialna). Same jednostki zaś stają się bardziej aktywnymi uczestnikami życia społeczno-gospodarczego. Wzrost świadomości ekonomicznej nie tylko przekłada się na wzrost poziomu bezpieczeństwa finansowego członków gospodarstw domowych, ale prowadzi również do lepszego zaspokojenia ich potrzeb.